

TYTUŁ:

Monstrualne ptaki w mitach i legendach: studium porównawcze

AUTOR:

Katarzyna Kleczkowska

TEKST OPUBLIKOWANY JAKO ROZDZIAŁ W MONOGRAFII:

Przerażające czy osobliwe? Hybrydy, chimery i monstra w kulturach świata, red. M. Błaszowska et al., Kraków 2013, s. 74–84.

ABSTRAKT:

Celem artykułu jest porównanie wyobrażeń monstrualnych ptaków – istot spotykanych w mitach i baśniach niemal całego świata. W niniejszym rozdziale autorka przedstawia definicję monstrualnych ptaków oraz proponuje ich podział na ptaki mityczne oraz legendarne. Przedmiotem analizy autorka czyni postać *vaakalintu*, Ptaka Gromu, Anzu, feniksa, fenghuanga, simurga, Garuda, Hakawai, Penga oraz Roca. Na podstawie ich porównania autorka wyznacza podstawowe cechy, charakteryzujące monstrualne ptaki, przede wszystkim ogromny rozmiar, drapieżny tryb życia, walkę z wężami, wpływ na atmosferę oraz posiadanie magicznych mocy. Autorka przedstawia także hipotezy dotyczące pochodzenia monstrualnych ptaków i związanych z nimi wyobrażeń.

SŁOWA KLUCZE:

giant birds, ptaki, *vaakalintu*, Ptak Gromu, Thunderbird, Anzu, Imdugud, feniks, fenghuang, simurg, Garuda, Hakawai, Peng, Roc, Marco Polo, Etana, Grimm, orzeł, wąż, Ibn Battuta, Elian, amrita, wahana, Farid ud-Din Attar, monstrum, gigant

Jeżeli chcesz zacytować ten tekst, podaj źródło:

Kleczkowska K., *Monstrualne ptaki w mitach i legendach: studium porównawcze*, [w:] *Przerażające czy osobliwe? Hybrydy, chimery i monstra w kulturach świata*, red. M. Błaszowska et al., Kraków 2013, s. 74–84.

MONSTRUALNE PTAKI W MITACH I LEGENDACH: STUDIUM PORÓWNAWCZE

Wiedziecie, że zaiste na owych rozlicznych wyspach leżących na południu, do których dla prądów tamtejszych niechętnie docierają okręty, żyje – jak opowiadają ludzie – ptak skała gryfem zwany. Pojawia się on w pewnych porach roku. [...] Nie jest on w niczym podobny do tego, co sobie ludzie wyobrażają, i do tego, jakim go malujemy: my bowiem mówimy, że jest to pół ptaka, pół lwa. Lecz wedle tych, którzy go widzieli, nieprawdą jest, jakoby był na poły lwem, a na poły ptakiem, lecz mówią ci, którzy go oglądali, że jest całkiem taki jak orzeł, lecz ponad miarę olbrzymi. [...] Opowiadają, że jest tak wielki i tak potężny, iż w szponach swoich uniesie słońca i porywa go wysoko w powietrze, następnie opuszcza go na ziemię, tak że się całkiem gruchoce. Wówczas gryfy rozdziobują go, pożerają i żywią się nim¹.

Autor tego cytatu, wenecki kupiec i podróżnik Marco Polo, wydaje się zdumiony i zafascynowany opowieściami o gigantycznym ptaku, którego nazywa gryfem. Pierwsi polscy tłumacze jego dzieła, znanego jako *Opisanie świata*, korzystali ze źródeł francuskich i przełożyli nazwę ptaka – Roc – jako skała². Zarówno dla nich, jak i dla samego Marco Polo idea gigantycznego ptaka była najwidoczniej zupełnie nieznaną; tymczasem w wielu kulturach wierzenia związane z monstrualnymi ptakami były nieodzowną częścią mitów i legend. Niniejszy artykuł ma na celu ich ukazanie oraz wyznaczenie tych cech, które wydają się monstrualnym ptakom wspólne. W odróżnieniu od literatury anglojęzycznej – która zwykła określać tę kategorię ptaków jako *giant birds*³ – posłużę się terminem „monstrualne ptaki”. Nie gigantyczny rozmiar, ale lęk, jaki wzbudzają w ludziach, wydał mi się bowiem najważniejszym kryterium, za pomocą którego można owe

¹ Marco Polo, *Opisanie świata*, przeł. A. L. Czerny, Warszawa, 1993, ss. 403-404.

² Roc to po francusku „skała”. Inne wersje tego imienia to Rukh, Roch lub Rokh, w zależności od transkrypcji z arabskiego lub perskiego. Por. ibidem, s. 679.

³ Por. np. R. Morris, L. C. Casartelli, *The Garuda and other fabulous Giant-birds*, „Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland (New Series)”, No. 23, 1891, ss. 344-346.

ptaki wyróżnić spośród pozostałych. Grupę tę dzielę ponadto na ptaki mityczne oraz legendarne. Pierwsze są elementami mitów, uczestniczą w stwarzaniu świata lub stanowią ważną postać w biografii bohaterów kulturowych, są bóstwami atmosferycznymi lub boskimi wcieleniami i walczą z siłami zła (reprezentowanymi przed węże) – przynależą zatem do sfery sacrum. Inaczej jest w przypadku ptaków legendarnych: ich złowrogi wizerunek wynika z postrzegania obcości i lęku przed nieznanym, nie mają natomiast żadnego wpływu na kosmogonię.

U źródeł większości wierzeń i opowieści związanych z monstrialnymi ptakami leży najprawdopodobniej szamanizm. Przeważająca część przedstawianych poniżej ptaków posiada cechy orła, najważniejszego ptaka szamańskiego. Jest on prastarym symbolem uranicznym, solarnym, posiada umiejętność regeneracji mocy, a w starciu ze swym odwiecznym wrogiem, wężem, reprezentuje zawsze siły dobra. W orła zamieniała się pierwotnie dusza szamana, w mitach zaczęły się weń wcielać także rozliczne bóstwa. Przyjmowały wówczas postać orłów o nadziemskiej sile i rozmiarze, zdolnych unieść człowieka. Opowieści o porwaniach ludzi przed ogromne orły były popularnym motywem mitologicznym (na przykład Ganimedes) i folklorystycznym. Baśń *Ptaszynka* braci Grimm opowiada historię chłopca, którego w dzieciństwie porwał drapieżny ptak i umieścił w swoim gnieździe⁴. Nie jest to odosobnionym motyw: Indianie Nawaho wierzą, że ich bohater kulturowy wychował się w gnieździe orła⁵, z podobnym wątkiem spotkamy się także w opowieści o simurgu.

Przejście z funkcji pomocnika szamana do roli mitycznego ptaka można doszeregować, śledząc rozwój postaci związanych z mitologią fińską. W językach lapońskich istnieje określenie *vuoyu*, które z początku odnosiło się najprawdopodobniej do ptaka-pomocnika szamana, ale z czasem zaczęło oznaczać ptaka na usługach czarnoksiężnika, utożsamianego z diabłem⁶. Lapońskiemu wyrazowi *vuoyu* odpowiada najprawdopodobniej fińskie *vaaka*, wchodzące w skład *vaakalintu*, co oznacza 'ptak *vaaka*'. *Vaakalintu* to fińskie określenie mitycznego ogromnego ptaka, którego „skrzydło nieba dotykało, a drugie bruździło morze”⁷. *Vaakalintu* występuje w fińskim poemacie *Kalevala* jako ogromny orzeł, w którego zamienia

⁴ W. K. Grimm, J. L. Grimm, *Fundevoegel (Bird-foundling)*, [on-line:] http://www.grimmstories.com/en/grimm_fairy-tales/fundevoegel_bird-foundling [4.07.2013].

⁵ Por. H. Owusu, *Symbole Indian Ameryki Północnej*, Katowice 2002, s. 117 i n.

⁶ Por. M. Haavio, *Mitologia fińska*, przeł. J. Litwiniuk, Warszawa 1979, s. 226.

⁷ Ibidem, s. 225.

się wiedźma Louhi, by wydrzeć magiczny młynek, *sampo*, z rąk porywaczy. Częściej jednak *vaakalintu* tłumaczy się jako ‘gryf’ i wedle późniejszych wersji miał być on raczej hybrydą orła i lwa, aniżeli gigantycznym orłem. *Vaakalintu* występuje często w parze z *lievo*, podobnym mitycznym ptakiem, posiadającym jednak cechy nie orła, lecz kruka, drugiego najważniejszego ptaka szamańskiego. Od niego ma z kolei pochodzić wyraz *leventolki*, czyli ‘pióro *laevvé*’, które przynosi szczęście.

Cechy orła oraz kruka posiada także mityczny Ptak Gromu, znany z wierzeń Ameryki Północnej. Kruk, podobnie jak orzeł, jest ptakiem mocno związanym z szamanizmem – w Ameryce Północnej i na Syberii stał się nawet demiurgiem i najważniejszym herosem kulturowym⁸. Ślady szamanizmu w wierzeniach dotyczących Ptaka Gromu widać w zwyczajach dotyczących masek i wizerunków tego ptaka, używanych przez szamanów. Ptak Gromu nie jest jednak wyłącznie ptakiem szamańskim – przede wszystkim stanowi personifikację żywiołów atmosferycznych i potężnych sił kreacji oraz destrukcji. Jego dziób i oczy miotają błyskawice, a bicie skrzydłami wywołuje grzmoty. Drzewa, w które trafił piorun, są zniszczone, ponieważ Ptak Gromu rozdarł je swoimi szponami. Toczy on także nieustającą wojnę ze złymi duchami w postaci węży, co jest przyczyną trzęsień ziemi, powodzi i wszelkich innych kataklizmów⁹. Plemiona zachodnie wierzą, że istnieją cztery Ptaki Gromu – po jednym na każdą stronę świata. Na wybrzeżu północno-wschodnim jest on natomiast wielkim bogiem nieba, który poluje na wieloryby i potrafi je unieść w szponach¹⁰.

Innym monstrualnym ptakiem, silnie związanym z siłami atmosferycznymi, jest sumeryjski Imdugud, znany także pod akadyjskim imieniem Anzu. Najważniejszym związanym z nim mitem jest sumeryjska (a następnie akadyjska) opowieść, w której Anzu kradnie władcy bogów Tabliczki Przeznaczenia, burząc w ten sposób porządek świata. Tabliczki te dają mu nieograniczoną władzę, pokonanie go jest zatem prawie niemożliwe: po odmowie kilku bogów, zabicia potwora podejmuje się Ninurta. Początkowe próby pokonania ptaka nie przynoszą rezultatu, Anzu może bowiem rozkazywać broni Ninurty („strzała trzciniowa, która

⁸ Por. A. Szyjewski, *Symbolika kruka: między mitem a rzeczywistością*, Kraków 1991.

⁹ Por. *Mitologie świata*, red. A. Cotterell, tłum. M. Boguta, M. Iwińska, S. Krasoczko, Ożarów Mazowiecki 2012, s. 276.

¹⁰ Por. *Ptak Gromu*, [w:] *Słownik mitów*, red. R. Willis, tłum. A. Sobol-Jurczykowski, Warszawa 2005, s. 174.

lecisz ku mnie, wróć na swoje pole trzcinowe”¹¹). Ninurta uzyskuje przewagę nad Anzu dopiero w momencie, gdy odcina mu skrzydła: ptak nie jest bowiem w stanie jednocześnie rozkazywać strzale oraz swoim skrzydłom (aby się zrosły). W micie tym Anzu przedstawiony został jako postać uskrzydłona, o dziobie jak piła. W innym micie (o Etanie) Anzu występuje natomiast jako orzeł, który początkowo żyje w pokoju ze swoim bratem wężem, w końcu jednak postanawia zabić jego dzieci, za co wąż urządza na niego zasadzkę i obcina mu skrzydła. Uwalnia go Etana, a skrzydła orła (najprawdopodobniej) magicznie odrastają. Etana poszukuje „ziela narodzin”, które dałoby mu potomka: odbywa zatem podróż do nieba na skrzydłach uwolnionego orła¹². Mimo, iż w tych wersjach Imdugud/Anzu jest najwyraźniej ptakiem, w sztuce częściej spotykamy się z jego przedstawieniem w postaci hybrydy: ogromnego ptaka z głową lwa. Na pieczęciach z XXIV w. p.n.e. powszechne jest natomiast wyobrażenie człowieka-ptaka, prowadzonego jako jeńca przed oblicze boga Ea – jest to najprawdopodobniej jakaś inna, nieznaną nam wersja mitu o Ninurcie. Machnięcie skrzydeł Anzu miało powodować trąby powietrzne i burze piaskowe – być może pierwotnie był on zatem personifikacją któregoś z żywiołów atmosferycznych, bo jego sumeryjskie imię (Imdugud) używane było jako zwykły rzeczownik na określenie mgły lub oparów¹³.

Warto wspomnieć, że mityczna zdolność orła do regeneracji ma związek z jego symboliką solarną. Jest to widoczne w hebrajskiej idei, mówiącej iż orzeł jest w stanie odbudować swoje skrzydła, gdy poprzednie spłoną mu pod wpływem słońca¹⁴. Nietrudno dostrzec związek tej idei z mitycznym feniksem, ptakiem – według źródeł greckich – zbliżonym wielkością i wyglądem do orła, chociaż różniącym się od niego ognistym upierzeniem¹⁵ (zupełnie inaczej jest w przypadku często do niego przyrównywanego chińskiego fenghuanga, który stanowi hybrydę kilku różnych ptaków¹⁶). Grecki feniks i chiński fenghuang posiadają jednak charakter dobroczynny – trudno je zatem zaliczyć do grona ptaków monstrualnych. Inaczej

¹¹ *Mit o ptaku Anzu*, [w:] *Mity akadyjskie*, tłum. O. Drewnowska-Rymarz et al., Warszawa 2000, s. 69.

¹² Por. *Etana*, tłum. K. Łyczkowska, [w:] *Mity akadyjskie*, tłum. O. Drewnowska-Rymarz et al., Warszawa 2000, ss. 148 – 156.

¹³ Por. *Imdugud*, [w:] J. Black, A. Greek, *Słownik mitologii Mezopotamii*, tłum. A. Reiche, Katowice 1998, s. 84 i n.

¹⁴ Por. *Orzeł*, [w:] J. Tresidder, *Słownik symboli*, tłum. B. Stokłosa, Warszawa 2005, s. 151; Iz 40,31; Ps 103,5.

¹⁵ Por. np. Herodot, *Dzieje*, tłum. S. Hammer, Warszawa 2005, (II, 73), s. 127.

¹⁶ Por. *feniks*, [w:] D. Walters, *Mity Chin*, tłum. W. Szkudlarczyk, Poznań 1996, s. 61.

jest w przypadku kolejnego ptaka o wyraźnie solarnej symbolice, perskiego simurga. Jego prototypem jest najprawdopodobniej ptak *Saēnō* z Awesty, o cechach orła lub sokoła¹⁷. Najlepiej znany opis późniejszego simurga pochodzi z *Księgi Królewskiej* Ferdousiego. Oto królewski syn, Zal, przychodzi na świat z białymi włosami, przez co ojciec uznaje go za dziecko demona i porzuca w górach, „w miejscu, gdzie simurg miał swoje mieszkanie”¹⁸. Simurg porwał i wychował go z własnymi młodymi, ucząc wszelakich tajemnic. Kiedy Zal dorósł i powrócił do ojca, simurg dał mu trzy swoje magiczne pióra, aby Książę je spalił, gdy będzie potrzebował pomocy. Zal wykorzystuje tę możliwość między innymi wówczas, gdy jego żona jest bliska śmierci podczas porodu. Ptak daje wtedy zalecenia lekarzom, przykłada też swoje pióra do ran pacjentki, dzięki czemu szybko wraca ona do zdrowia¹⁹. Zupełnie inny simurg występuje w legendzie o Esfandijarze. W tej opowieści simurg jest wielkim ptakiem-potworem, którego Esfandijar jest w stanie zabić jedynie podstępem: tnąc ptaka na kawałki²⁰. Warto wspomnieć, iż tradycja ludowa powiązała imię simurga perskim *si morgh*, co oznacza ‘trzydzieści ptaków’. Stało się to podstawą słynnego poematu *Mowa Ptaków*, którego autorem był żyjący w XII w. suficki poeta Farid ud-Din Attar. Oto ptaki nie miały swojego króla, postanowiły zatem odszukać jedyne, który mógłby pełnić tę funkcję – mitycznego simurga. Kiedy trzydzieści spośród ptaków ostatecznie dotarło na miejsce, odkryły jezioro, w którym zobaczyły jedynie własne odbicia²¹.

Innym ptakiem o solarnej charakterze, jest Garuda – król ptaków zarówno w hinduistycznej, jak i buddyjskiej tradycji. Jego imię oznacza ‘Pożeracz’. Przedstawiany jest zazwyczaj jako pół ptak, pół człowiek, pierwotnie był jednak przypuszczalnie wielkim ptakiem, podobnym do orła. Puraniczne legendy podają, iż był on synem Kaśjapy, jednego z siedmiu boskich mędrców, oraz Winaty, matki wszystkich ptaków. Kiedy wyklął się z jaja, trzepot jego skrzydeł miał wstrząsnąć ziemią, a bijąca z niego jasność spowodowała, iż Garudę zaczęto kojarzyć z ogniem (a także słońcem) i uznano za wcielenie boga ognia – Agniego. Garuda był

¹⁷ *Avesta: Yashts*, transl. by J. Darmesteter, ed. J. H. Peterson, 1995, (11.41), [on-line:] <http://www.avesta.org/ka/yt14sbe.htm>, [3.07.2013].

¹⁸ Ferdousi, *Księga Królewska. Wybór*, tłum. i oprac. W. Dulęba, Warszawa 1981, s. 77.

¹⁹ V. Sarkhosh Curtis, *Mity perskie*, tłum. J. D. Artymowski, Warszawa 2000, s. 44.

²⁰ Ibidem, s. 53 i n.

²¹ Farid ud-Din Attar, *Bird Parliament*, tłum. E. Fitzgerald, 1889, [on-line:] <http://www.sacred-texts.com/isl/bp/bp01.htm> [3.07.2013]

nieprzejednanym wrogiem węży, nagów. Jeden z mitów opowiada, jak matkę Garudy, Winatę, uwięziła jej siostra, matka wszystkich węży. Aby ją uwolnić, Garuda musiał ukraść bogom *amritę*, napój nieśmiertelności. Próbował go odzyskać bóg Indra, ale moc Garudy była tak wielka, że jego piorun złamał się o grzbiet ptaka. Dopiero Wisznu udało się odzyskać napój. Uczynił on Garudę swoim wierzchowem, *wahaną*, i obdarował nieśmiertelnością²².

Pewne cechy monstrialnego mitycznego ptaka posiada także Hakawai (Hoikoi), znany z mitologii nowozelandzkich Maorysów. Jest on potomkiem boga oceanu i jednym z jedenastu *tapu*, ptaków boga wiatru. Zamieszkuje niebiosa, a na ziemię schodzi bardzo rzadko i jedynie nocami. Słyszcy się wówczas jego krzyk: najpierw głośnie „hakawai”, a następnie przeraźliwy ryk, stanowiący zły omen²³. Wedle niektórych wersji nie widziano go nigdy, wedle innych ujrzeli go niegdyś przodkowie Maorysów i opisali jako gigantycznego drapieżnego ptaka (zbliżonego wyglądem do orła, ale znacznie większego), którego upierzenie był czarne, z elementami czerwieni, bieli, żółci i zieleni²⁴.

Nietypowym monstrialnym ptakiem jest Peng, pochodzący z tradycji chińskiej. Jego najlepiej znany opis pochodzi z *Prawdziwej Księgi Południowego Kwiatu Zhuangziego*. Oto w Północnym Oceanie żyje ogromna ryba imieniem Kun. Ryba ta przemienia się w ptaka o nazwie Peng, który wyrusza do Południowego Oceanu, a wówczas „morze burzy się na powierzchni trzech tysięcy *li*, a wiatr wznosi się na wysokość dziewięćdziesięciu tysięcy *li*”²⁵. Peng jest w stanie wznieść się w powietrze dopiero latem, kiedy wiatr jest na tyle silny, by unieść jego wielkie skrzydła, dlatego też małe ptaki, jak przepiórka, śmieją się z niego. Opowieść ta ma za zadanie pokazać, iż to, co nieskończenie małe, nie jest w stanie zrozumieć tego, co nieskończenie wielkie – wszyscy powinni zatem postępować w zgodzie z własną naturą i do niej dostosowywać swoje ambicje. W mitologii Peng jest największą żyjącą istotą, obok ryby Kun. Razem stanowią dwa aspekty tej samej siły: Kun reprezentuje Północ (zimny żywioł wody), a Peng Południe i ogień. Mit o Kunie i Pengu jest najprawdopodobniej silnie związany z przyrodą i sezonowymi

²² Por. *Garuda, The*, [w:] R. Beer, *The Handbook of Tibetan Buddhist Symbols*, Chicago 2003, ss. 74 – 77.

²³ Por. C. M. Miskelly, *The identity of the Hakawai*, „Notornis” No. 34, 1987, s. 95 i n.

²⁴ Por. R. C. Bruce, *On a Maori Waiata*, 1892, [on-line:] http://rsnz.natlib.govt.nz/volume/rsnz_25/rsnz_25_00_004750.pdf [1.07.2013].

²⁵ Zhuangzi, *Prawdziwa Księga Południowego Kwiatu*, tłum. M. Jacoby, Warszawa 2009, (I, 1-2), ss. 21 – 22.

migracjami ptaków i ryb. Homonimem nazwy Peng jest „przyjaciel” (chiń. *peng*) – wierzono bowiem, że wszystkie ptaki chętnie towarzyszą Pengowi w locie²⁶.

Ptaki, które możemy określić jako legendarne, znane są natomiast przede wszystkim z opowieści podróżników. Jeden z pierwszych opisów pochodzi z księgi *O właściwościach zwierząt* rzymskiego pisarza Klaudiusza Eliana (II/III w.). Elian cytuje w nim greckiego podróżnika, Eudoksosa z Kyzikos (II w. p.n.e.), który utrzymywał, iż „po przekroczeniu Słupów Heraklesa ujrzał gdzieś na bagnach ptaki większe od wołów”²⁷. Znacznie bardziej znane są jednak dwie relacje średniowieczne – cytowane wcześniej dzieło Marco Polo (XIII/XIV w.) oraz arabskiego geografa i prawnika Ibn Battuty (XIV w.) – dotyczące gatunku ptaka zwanego Roc. Ibn Battuta podaje, iż podczas podróży po Morzu Południowochińskim jego dżonkę dopadł sztorm, w wyniku którego wypłynął on na nieznane wody. Po kilkudziesięciu dniach błędzenia ujrzał w oddali samotną górę, nagle podrywającą się do lotu. Załoga wytłumaczyła wówczas Ibn Battucie, że jest to gigantyczny ptak, Roc – jeżeli zbliżą się do niego, niechybnie zginą. W odpowiednim momencie powiał jednak pomyślny wiatr i załozde udało się uniknąć spotkania z potworem²⁸. Roc pojawia się także w opowieściach o Sindbadzie Żeglarzu, zawartych w *Księdze tysiąca i jednej nocy*. Kiedy Sindbad znajduje na bezludnej wyspie jajo Roca, postanawia poczekać na jego matkę i przywiązać się do jego szpona, aby w ten sposób przedostać się na kolejną wyspę. Innym razem towarzyszący Sindbadowi kupcy – niepomni ostrzeżeń – rozłupują jajo Roca i zabijają pisklę. Wówczas na niebie pojawiają się dwa ogromne ptaki, które chwytają szponami głazy i obrzucają nimi statek kupców, roztrzaskując go doszczętnie. Opowieści o Sindbadzie są baśniami perskimi, prototypem Roca mógł być zatem simurg.

Pozostaje zastanowić się, jakie cechy monstrialnych ptaków wydają się wspólne. Przypomnę, iż podstawowym kryterium wyróżnienia tej grupy był lęk, który wzbudzają one w ludziach, przy założeniu, że dana istota jest ptakiem lub hybrydą o przeważających ptasich cechach. Nie wszystkie spośród wymienionych wyżej ptaków mają charakter negatywny – wiele z nich jest ambiwalentnych, np. simurg

²⁶ Por. ibidem, ss. 26 – 27 (przypis nr 6).

²⁷ Klaudiusz Elian, *O właściwościach zwierząt*, tłum. A. M. Komornicka, Warszawa 2005, (XVII, 14), s. 265.

²⁸ Ibn Battuta, *Osobliwości miast i dziwy podróży*, tłum. T. Majda, H. Natorf, Warszawa 1962, s. 295 i n.

lub Anzu. W przypadku mitycznych monstrualnych ptaków groza wiąże się zatem przede wszystkim z ich ponadnaturalnym, a nawet boskim (Ptak Gromu, Garuda) charakterem. Ptaki legendarne natomiast – przede wszystkim Roc – wzbudzają lęk jedynie swoim rozmiarem i drapieżnością.

Można zatem stwierdzić, iż monstrualne ptaki:

1. charakteryzują się ogromnym rozmiarem: Peng jest największą żyjącą istotą, symbolem nieskończoności, wszechogarniania, najwyższych ambicji et cetera – w jego przypadku rozmiar jest zatem cechą podstawową. Podobnie u Roca, którego monstrualność opiera się wyłącznie na gigantyzmie. Dla pozostałych ptaków rozmiar może być jednakże cechą wtórną, która zmierza do powiększenia towarzyszącej im grozy – np. Hakawai nikt nie widział, ale głos ptaka jest tak przerażający, iż jego gigantyczny rozmiar wydaje się cechą oczywistą. Garuda czy simurg muszą natomiast być na tyle ogromni, by unieść człowieka (lub antropomorficzne bóstwo);
2. są ptakami drapieżnymi – najczęściej orłami, co ma wyraźny związek z szamanizmem; w przypadku ptaków, u których cechy konkretnego gatunku nie są wyraźne – na przykład u simurga czy Penga – drapieżność wynika z innych powodów: po pierwsze ptaki drapieżne są większe od niedrapieżnych, po drugie – jak już ustaliliśmy – monstrualne ptaki wzbudzają lęk, muszą zatem być w stanie zagrozić człowiekowi. Z tego też powodu słuszne wydaje się wykluczenie z tej grupy dobroczynnych istot podobnych do feniksa, na przykład fenghuanga, który przypomina raczej łabędzia, bażanta lub inne ptaki o rozwiniętej symbolice, ale niebędące drapieżnikami i niewzbudzające grozy;
3. walczą z węzami: orzeł toczący bój z wężem jest bardzo rozpowszechnionym motywem mitologicznym²⁹, oznaczającym walkę istoty niebiańskiej (orzeł) z chtoniczną (wąż). W wielu mitach węże reprezentują zatem siły zła: na przykład walcząc z nimi, Ptak Gromu podtrzymuje porządek świata; znamienna jest opowieść o relacji między orłem Etany (Anzu) a wężem – toczy się ona niejako na początku istnienia świata i pokazuje, jak pierwotna przyjaźń przerodziła się w wyniku zdrady w nieustający konflikt;
4. są ptakami atmosferycznymi. Wiaże się to przede wszystkim z symboliką orła jako ptaka uranicznego, co przydaje mu zdolności zsyłania piorunów bu-

²⁹ Por. R. Wittkower, *Eagle and Serpent. A Study in the Migration of Symbols*, „Journal of the Warburg Institute”, t. 2, No. 4, 1939, ss. 293 – 325.

rzowych. Spośród przedstawionych wyżej ptaków z pogodą największy związek ma Ptak Gromu oraz Anzu (które prawdopodobnie były pierwotnie personifikacjami żywiołów atmosferycznych), ale widać go także na przykładzie Garudy, Hakawai oraz Penga;

5. często kradną przedmioty o kosmogonicznym znaczeniu lub dające nieśmiertelność. Anzu kradnie Tablice Przeznaczenia; w Vaakalintu przemienia się wiedźma, by wykraść młynek *sampo*; Garuda kradnie *amritę*, a orzeł Etany pomaga zdobyć „ziele życia”. Może się to wiązać z lotem szamańskim, w którym szaman przemienia się w ptaka (najczęściej orła) i odbywa podróż w poszukiwaniu zagubionego przedmiotu lub duszy – należy jednak pamiętać, że w mitach mezopotamskich oraz indyjskich – inaczej niż w fińskich – elementy szamańskie są znikome: być może zatem wyjaśnienia należy szukać raczej w symbolice samego orła: jest on tym zwierzęciem, które – symbolicznie związane z niebem – jako jedyne może udać się do krainy niebios i wydrzeć przedmiot związany z boskim porządkiem (Tablice Przeznaczenia) lub kojarzony z bogami nieśmiertelnością („ziele życia”, *amrita*);

6. niektóre z nich są wierzchowcami lub wychowawcami istot boskich lub bohaterów kulturowych: Garuda jest *wahaną* Wisznu, simurg wychowuje Zala, a orzeł Anzu wynosi Etanę do nieba. Być może idea wcielenia szamana w ptaka zostaje w tych opowieściach przekształcona w podróż bohatera lub boga na ptaku. Wychowawcza rola monstrialnych ptaków wynika natomiast z ich ponadludzkiej mądrości. Może się także wiązać z życiorysem samego bohatera kulturowego, którego dzieciństwo (podobnie jak dzieciństwo szamana) przebiega zawsze w nietypowy sposób;

7. w znaczącej większości posiadają magiczne właściwości. Nie należy jednak zapominać, iż jest to cecha właściwa dla wielu mitycznych ptaków – przede wszystkim solarnych, które zazwyczaj posiadają możliwość regeneracji (np. feniks). Magiczne właściwości da się zauważyć na przykładzie orła Etany, simurga (którego pióra posiadają czarodziejską moc i którego da się zabić jedynie przez pocięcie na kawałki), Garudy (o którego grzbiet rozbija się piorun Indry), a także Anzu (który dzięki Tablicom Przeznaczenia jest w stanie rozkazywać broni swojego przeciwnika). Właściwości takich nie posiadają natomiast ptaki określane w tym artykule jako legendarne: na przykład w przysłowiu Sindbada żeglarze bez problemu zabijają pisklę Roca;

8. są często królami ptaków – taki przydomek nosi przede wszystkim Garuda, ale motyw ten spotkać możemy także w poemacie Farida ud-Din Attara o simurgu, jak również w wierzeniach związanych z Pengiem oraz Anzu.

Monstrualne ptaki, pomimo różnic w poszczególnych mitach, są zatem grupą, której przedstawiciele przejawiają wiele podobieństw. Mogą one wynikać z przenikania się wyobrażeń (np. simurg i Roc, Vuoyu i Vaakalintu), ale najważniejszą rolę odgrywa ogólna symbolika ptaków związanych z szamanizmem, na czele z orłem. Nie należy jednak przypisywać szamanizmowi wyłączności w powstaniu wierzeń dotyczących monstrualnych ptaków: wyobrażenia te powstały również pod wpływem obserwacji przyrody (przede wszystkim pogody), a także lęku i podziwu, jaki budzą w nas zwierzęta mające styczność z niebem, zamieszkujące niedostępne szczyty gór i wysokie drzewa. Któż nie przyzna, że majestat orła – szybującego wysoko ponad naszymi głowami, by z szybkością błyskawicy rzucić się na ofiarę – zawsze działa na wyobraźnię i mimowolnie napędlia serce lękiem.

BIBLIOGRAFIA

- Avesta: Yashts*, transl. by J. Darmesteter, ed. J. H. Peterson, 1995, [on-line:] <http://www.avesta.org/ka/yt14sbe.htm> [3.07.2013].
- Ibn Battuta, *Osobliwości miast i dziwy podróży*, tłum. T. Majda, H. Natorf, Warszawa, 1962.
- Beer R., *The Handbook of Tibetan Buddhist Symbols*, Chicago, 2003.
- Black J., Greek A., *Słownik mitologii Mezopotamii*, tłum. A. Reiche, Katowice 1998.
- Bruce R. C., *On a Maori Waiata*, 1892, [on-line:] http://rsnz.natlib.govt.nz/volume/rsnz_25/rsnz_25_00_004750.pdf [1.07.2013].
- Farid ud-Din Attar, *Bird Parliament*, tłum. E. Fitzgerald, 1889, [on-line:] <http://www.sacred-texts.com/isl/bp/bp01.htm> [3.07.2013].
- Ferdousi, *Księga Królewska. Wybór*, tłum. i oprac. W. Dulęba, Warszawa 1981.
- Grimm W. K., Grimm J. L., *Fundevogel (Bird-foundling)*, [on-line:] http://www.grimmstories.com/en/grimm_fairy-tales/fundevogel_bird-foundling [4.07.2013].
- Haavio M., *Mitologia fińska*, tłum. J. Litwiniuk, Warszawa 1979.
- Herodot, *Dzieje*, tłum. S. Hammer, Warszawa 2005.

- Klaudiusz Elian, *O właściwościach zwierząt*, tłum. A. M. Komornicka, Warszawa: 2005.
- Marcko Polo, *Opisanie świata*, tłum. A. L. Czerny, Warszawa 1993.
- Miskelly C. M., *The identity of the Hakawai*, „Notornis” No. 34, 1987, ss. 95 – 116.
- Mitologie świata*, red. A. Cotterell, tłum. M. Boguta, M. Iwińska, S. Krasoczko, Ożarów Mazowiecki: 2012.
- Mity akadyjskie*, tłum. O. Drewnowska-Rymarz et al., Warszawa 2000.
- Morris R., Casartelli L. C., *The Garuda and other fabulous Giant-birds*, „Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland (New Series)”, No. 23, 1891, ss. 344 – 346.
- Owusu H., *Symbole Indian Ameryki Północnej*, Katowice 2002.
- Sarkhosh Curtis V., *Mity perskie*, tłum. J. D. Artymowski, Warszawa 2000.
- Słownik mitów*, red. R. Willis, tłum. A. Sobol-Jurczykowski, Warszawa 2005.
- Tresidder J., *Słownik symboli*, tłum. B. Stokłosa, Warszawa 2005.
- Walters D., *Mity Chin*, tłum. W. Szkudlarczyk, Poznań 1996.
- Wittkower R., *Eagle and Serpent. A Study in the Migration of Symbols*, „Journal of the Warburg Institute”, t. 2, nr 4, 1939, ss. 293 – 325.
- Zhuangzi, *Prawdziwa Księga Południowego Kwiatu*, tłum. M. Jacoby, Warszawa 2009.